

SZABAD GYÖRGY AUTOBIOGRÁFIÁI

GYÖRGY SZABAD'S AUTOBIOGRAPHIES

Velkey Ferenc

CSc., habilitált egyetemi docens

Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar Történelmi Intézet Modernkori Magyar Történelmi Tanszék
velkey.ferenc@arts.unideb.hu

ÖSSZEFOGLALÁS

A tanulmány Szabad Györgynek, a történésznek és politikusnak, Magyarország rendszerváltás utáni első parlamenti elnökének autobiográfiáit vizsgálja. Azt az ellentmondást állítja a középpontba, hogy Szabad, bár több irányból érte ilyen készítés, mégsem írt visszaemlékezést, viszont egy 1991–1992-ben elkészült hosszabb interjúja alapján értelmezhető az önéletrajza. A vizsgálatot aktualitássá teszi, hogy ez a hosszú interjú csak a közelmúltban, Szabad György halála (2015) után, 2017-ben jelent meg. Szabadnak a történetírónak ambivalens volt a viszonya a visszaemlékező forrásokhoz, s bár nem értékelte le a múlt személyes tapasztalatában rejlő tanúságtételt, de mindig a múlt „valóságának” általános érvényű történetírói feltárása inspirálta. Őt nem igazán vonzották a visszaemlékezésekben megjelenő egyedi és szubjektív elbeszélések, még akkor sem, amikor Kossuth Lajosról szóló könyveit készítette. A dolgozat eredményei két összefüggésben jelölhetők meg. Az egyik fő tézis, hogy Szabad György életrajzi elbeszéléseinek két hőse – a biografikus hős (*Kossuth Lajos*) és az autobiografikus hős (én: a textualizált Szabad György) – összefüggenek egymással. Hasonlóképpen lettek megalkotva a történész, illetve az emlékező Szabad által, s hasonló értékek kötődnek hozzájuk. A másik fő tézis pedig az, hogy a történész magában Szabadban is fölébe kerekedett az emlékezőnek. Arra a nyomásra, hogy idős korában önéletrajzot írjon, családtörténelmi (vagyis történetírói) programmal választott. Utolsó éveiben éppen a családtörténet-írással oldotta fel (és kerülte el) az időskori memoáírás kihívását.

ABSTRACT

The present study analyses the autobiography of György Szabad, the historian-politician, who was the first President of the Hungarian Parliament after the change of regime/collapse of the socialist/communist regime. Szabad was urged by different parties to compose his autobiography, but he refused to do so. After all, he had been interviewed in 1991–1992, and this long text could be interpreted as his autobiography. Szabad died in 2015, but the long interview mentioned above had been published only in 2017, two years after his death. This makes the analyses of it relevant. The attitude of Szabad to commemorative sources was ambivalent. He did not underestimate the personal experiences appearing in such sources, but his aspiration was the unravelling of the generally valid 'reality' of the past. He was not attracted by the per-

sonal, subjective narratives of the memoirs, not even in the case of his works regarding Lajos Kossuth. There are two main results of the study. According to the author, there were two heroes of the biographical works of György Szabad. On the one hand, there is Lajos Kossuth as a biographical hero, and on the other, György Szabad as the textualised 'I' appears as the autobiographical hero. The two heroes had been constructed similarly by Szabad the historian and the reminiscent person, and he attaches similar values to them. The other thesis of the author is, that the reminiscent Szabad was still dominated by Szabad the historian. At an old age, there was a pressure on him to write his autobiography, but he responded to it by the composition of his family history, which was the program of a historian. During his last years, the writing of his family history was a tool in his hands to avoid the composition of a real old age memoir.

Kulcsszavak: autobiográfia, biográfia, historiográfia, Szabad György, Kossuth Lajos, rendszerváltás, magyar történelem

Keywords: autobiography, biography, historiography, György Szabad, Lajos Kossuth, regime change, Hungarian history

Szabad Györgyöt a kilencvenes évek elejétől több irányból érte, érthette készítettség arra, hogy elbeszélje élete történetét. Méghozzá ahhoz az új beszédhelyzethez igazodva, amit a rendszervált(oz)ás legitimációs kényszere teremtett, hiszen a folyamat egyik meghatározó személyiségeként, a szabadon választott országgyűlés első elnökeként élete és múltja is a reflektorfénybe került. Az ő *curriculum vitae*-jei és róla szóló hosszabb-rövidebb pályarajzok világossá tették, hogy igen különleges sorstörténet áll mögötte. Az alapadatok fényében magyarázkodásra egyáltalán nem volt szüksége: származása és életének kiemelhető politikai-közéleti mozzanatai – szökése a munkaszolgálatból, menekülése a „malenkij robot” elől, rövid független kisgazdapárti tagsága, kulákká nyilvánítása, 1956-os egyetemi szerepvállalása, következetes pártonkívülsége a Rákosi- és a Kádár-rendszerben, lakitelki aktivizálódása stb. – egyértelműen hitelesítették új helyzetét. Rövid önéletrajzi elbeszélései természetesen igazodtak (igazodhattak) a rendszervált(oz)ás beszédhelyzetéhez, hiszen azok a tények, események, korábban felmutatott értékek kaphattak hangsúlyt az életelbeszélésben, amelyek hitelesen tanúsították, hogy *az volt korábban is Szabad György, amivé lett.*

A hivatalos parlamenti életrajzok (összegezve: Villám, 2002) egyenesen tőle vették át a zárt identitás kijelölő formulát: „Amint maga fogalmazta: magyarnak született a trianoni döntés nyomán Romániába frissen bekebelezett földön, évszázados hazai gyökerekkel bíró zsidó vallású család tagjának született az antiszemitizmus felívelése idején, és polgárnak e létforma fenyegetetté válása küszöbén.” Az önéletrajziság fontos funkciót kapott Szabad megnyilatkozásaiban, s szinte toposzszerűen használta az idézett karakterelemeket, amelyek az ellentét alakzatára építve jelölték ki és keretezték identitását (*magyar, zsidó vallású, polgár*).

Anya és fia. Özv. Schwartz Imréné és Schwartz György, 1941 (a család tulajdona)

Ezekbe az új rövid élettörténetekbe a rendszervált(oz)ás után már olyan mozzanatok is bekerültek (például édesapja súlyos sérülései a megverése után, majd öngyilkossága; anyai nagybátyjainak zsidó származásuk miatti halála, az ő szökései), amelyek korábban ilyen részletességgel nem voltak ismertek. Szinte rövid élettörténet kerekedett ki például a *Korall* című folyóirat körkérdésére (*Hogyan lettem történész?*) adott feleletéből, amikor a történészi pályaválasztásáról szólva a

személyes és családi (történeti) érintettségét hangsúlyozta mint alapvető és magyarázatot nem is kívánó intenciót: „Ha valaki, amint az velem történt, 1924-ben a királyi Romániába frissen bekebelezett Aradon születik, olyan magyar családban, amely »optánsként« élt magyar állampolgársága fenntartásának lehetőségével, ugyanakkor évszázados alföldi gyökerekkel bíró zsidó vallású familiában az antiszemitizmus felíveltetésének küszöbén, és a polgári létformát tekintette természetes közegének annak keresztútjába jutása idején, abban a múltat illetően is hivatlanul jelentek meg a kérdőjelek. Noha sok minden vonzott újra meg újra az élővilág kutatására, súlyos fordulatok – így vasgárdista terrortámadás Édesapám ellen, visszatelepülésünk a csonka országba, Édesanyám évtizedes küzdelme a családért, apám öngyilkossága a »zsidótörvényessé« vált szülőházában, a német megszállás, jómagam megmenekülése szökéssel 1944. október 15-én a munkaszolgálatból, »angyali« segítség a bujdosásban, újabb szökés 1945. március 14-én immár az orosz gyűjtőtáborból, kiváló rokonaim pusztulása a Don-kanyar és a dunántúli halálmenet vesztőhelyei között – belém égették a kérdést: »miért is?«” (Szabad, 2005). Talán nem is véletlen, hogy a külső késztetések: elvárások és felkérések mellett voltak, akik barátian unszolták, hogy az ő (és családja) történetének megírása legyen a pálya végén a legfőbb szakmai-szellemi föladata, s ezzel ő is járuljon hozzá a huszadik század magyar sorsfordulóinak személyes emlékezetre épülő újrafeldolgozásához.

Vajon a baráti biztatásnak eleget téve vagy a történeti-emlékezeti nyomásnak engedve, vagy számvetésként, vagy egyszerűen az időskori emlékezés otthonosságába érve élete végszakában rászánta magát Szabad György arra, hogy megfogalmazza a részletes, családtörténetbe ágyazott önéletírását? Ez a kérdés benne bujkál még azoknak a hozzá közel álló tanítványoknak az emlékezésében is, akik tudtak a munkálatról, „a nagyon várt, de meg nem jelent család- és pályatörténetről”. Igen érdekes, ahogyan Csorba Csilla feltételes alakzatokat használva mérlegeli a dilemmát: „Pályám emlékezetét Kazinczyhoz hasonlóan biográfiákból,

levelekből, forrásokból, a személyes emlékezet kútfőjéből Szabad György professzornak magának lett volna jó megírnia. Éveken át készült is talán rá, széles horizontú, mély merítésű s ezáltal nehezen szintetizálható anyagmennyiséget gyűjtött össze, ennek öszszerendezése vélhetően a majdani szerkesztőjének lesz feladata” (E. Csorba in Gerő, 2016). Egyik oldalon ott van az elvégzett munka bizonyossága (Szabad György szerteágazó *anyaggyűjtést* végzett), a másik oldalon azonban ott a bizonytalanság és a kétely: megírta *volna, talán*.

A közvetlen források inkább arra utalnak, hogy Szabad György kései írói programjában *nem az önéletrajzírás* kapott hangsúlyt, *hanem a történetírás*. Ebben az esetben az emlékezéssel is összefüggő, de attól lényegileg különböző: *család-történet-írás*.

„Szabad György utolsó éveiben családja történetének feldolgozásán, végső formába öntésén dolgozott” – rögzíti felesége a közvetlen élményt (Szabadné in Gerő, 2016). Korántsem csak a szakmai-közéleti szerepektől való visszavonulása után lett Szabadnak a Blantz család története a fő szellemi inspirálója, hanem már a kilencvenes évek végén is ez volt az egyik meghatározó historikusi feladatvállalása (Csorba in Dénes, 2018). 1999-ben arra az interjúkérdésre, hogy „milyen tervei vannak Szabad Györgynek, a történésznek”, kerettémájának rögzítésével, szakmai-szellemi érdeklődésének a fókuszpontjával válaszolt: „Nekem egy témám van, a polgári átalakulás Magyarországon. [...] Én továbbra is ezt kutatom, pontosabban most úgy fogalmazok: a polgári átalakulással foglalkozom, amelynek lényege a polgári nemzetté válás.” Ezután tért rá az őt közvetlenül izgató feladatra: „Meg akarom írni édesanyám családjának a történetét. Ez is izgalmas história, egy szálát jelenti a polgári nemzetté válás folyamatának. A család az Alföldön élt a Tisza–Maros szögében, gyökerei nagyon messzire nyúlnak vissza, történetébe európai szálak fonódnak bele, s nagy szerencsém, hogy bár sok irat elveszett, de sok dokumentum megmaradt, amit gyűjtőmunkám során ki tudtam egészíteni. [...] az anyag olyan gazdag és színes, hogy egy író kezében csodát jelenthetne. Jómagam »csodára« nem vállalkozhatom, de a valóság felidézésére mesterségem eszközeivel igen, ha a párkák időt adnak számomra” (Szabad, 1999).

Szabad György a nagyszülői ház előtt.
Elek, 1970 (a család tulajdona)

Ilyen formán a kötőjelek elhelyezése – *család-történet-írás* – érthetővé válik; bár némileg önkényes, de kifejező; a szóösszetétel mindkét változatát: *családtörténet*, *történetírás* érvényessé teszi. Az ő családtörténete: a Blantz család története; nem más, mint a magyar polgárosodás története; a megírása gyűjtőmunkát és mesterségbeli tudást igénylő történetírói feladat. Azt, hogy a saját életét mennyiben építette (volna) bele az elbeszélésbe, egyértelműen majd csak akkor rögzíthetjük, ha a formálódó családtörténeti kézirat (amennyiben a munka eljutott abba a fázisba) szakszerű feldolgozás tárgya lesz. Azonban kevéssé valószínű, hogy Szabad utolsó éveiben (évtizedében) autobiográfiát írt volna; minden bizonnyal éppen a *család-történet-írással* oldotta fel (és kerülte el) az időskori memoárirás kihívását. E vizsgálatnak éppen az az egyik (itt csak felvillantható) megállapítása, hogy Szabad György számára élete egy szakában az *önéletrajziség* szükség-, helyzet- és alkatszülte természetes beszéd mód lett, viszont az ön-élet-írás nem vált sosem szakmai-szellemi, írói programmá a számára.

A „meg nem írt”, de mégis vizsgálható autobiográfia paradoxonja könnyen föloldható. Korábban készült (két) átfogó interjú sorozat Szabad Györggyel, amelyek közül az egyik 2017-ben a *Tények és tanúk* sorozatban (Magvető Kiadó) meg is jelent.¹ Pavlovits Miklós vette föl magnószalagra az interjúkat 1991–92-ben, és ő adta ki kötetben őket már egykori tanára halála (2015) után. Ez a kötet (*Aradtól az országgyűlésig*) Szabad György legteljesebb interjú formájú élettörténete. A forrásközlés esetlegességei (súlyos szakmai hiányosságai) ellenére az interjú sorozat előbányászása a „kazetta-lomtárból” és megjelentetése jelentős fejlemény. A közreadó, egykori beszélgetőtárs Pavlovits Miklós önéletírást szerkesztett a magnetofon felvételekből, és képanyaggal kiegészített teljes Szabad önarcképet nyújtott át az olvasóknak. A „folytatólagos hosszú beszélgetések anyaga” a könyv bővebb, első részében (I–VI.) egységes élettörténeti elbeszélésbe rendeződik, míg a másodikban (VII.) „a házelnök” kap tematikus kérdéseket. A jellegváltás, az eredeti beszélgetés tervezett lezárásához, Szabad házelnökké választásához (1990) köthet, s ahhoz a közös megfontoláshoz, hogy az eredetileg tervezett határponthoz megérkezve folytassák-e az interjúkat. Az ezután következő VII. fejezet témánk szempontjából kevésbé érdekes, a beszélgetés ott már az egykori (1992-es) jelenbe érkezik meg. Megváltozik a szöveg jellege és kifejtettsége: a házelnök és politikus számvetést készít az országgyűlés munkájáról, saját tevékenységéről és felfogásáról az országgyűlés által tárgyalt alapvető ügyekben (Szabad, 2017).

Az első hat fejezet (lényegében az első rész) viszont ténylegesen Szabad (meg nem írt) autobiográfiája, s emellett kortörténeti dokumentum is (Csorba László jegyzeteivel megerősítve). Képet kapunk a família ága-bogáról, a zsidó-polgári család magyarsággal való azonosulásáról, a különböző megpróbáltatások kö-

¹ A Századvég Kiadó birtokában lévő másik méretes életinterjú sajnos még nem vizsgálható, (igen régóta) nem hozzáférhető, bizonytalan a kiadói szándék és a megjelentetés ideje is.

zepette is fenntartott nemzeti identitásáról, az ő szellemi éréséről. A sebeket nem elfedő, de azok lelki-szellemi feldolgozottságát mutató arányos elbeszélés egyszerre tárgyilagos (történetírói produktum) és egyszerre tanúságtétel. A történeti pályakép négy fejezete (II–V.) érzékletesen tárja fel (és mutatja meg Szabad szemszögéből nézve) a korszak tudományos életének alapvonalaait, néha nagyvonalú elemző gesztusokkal, máskor egy-egy szituáció mélyebb feltárással. Az egyetemi évek és a szakmai pályakezdés ideje az ötvenes évekre esik, majd következnek az ötvenhat katartikus napjaihoz kötődő kulcsélmények. S végül a Kádár-rendszer idejében részben szakmai, de áttételesen ideológiai és politikai viták keretezik az önelbeszélést. A történész közeledése a „politikai szerepvállalás felé” (VI.) Szabad elbeszélésében természetes következménye a korábbi értékvállalásainak; a „demokrata-patrióta” eszmény gyakorlati próbájaként értelmeződik.

Úgy tűnik, hogy az interjúsorozat volt Szabad György számára a leginkább alkalmas arra, hogy akkori (1991–1992-es) időhiányos helyzetében megfeleljen annak az elvárásnak, hogy számot adjon önmagáról, és hitelesítse szerepvállalását. Az élettörténeti forgatókönyv felépítése és sajátosságai, a szöveg jellegzetességei azonban nemcsak a rendszervált(oz)ás sajátos beszédhelyzetével függenek össze, hanem kölcsönhatásban vannak Szabad történészi gondolkodásával és praxisával (annak szakmai-etikai mozzanataival), s így az emlékezés vizsgálata igényli a rövid kitekintést.

Szabad György némi távolságtartással viszonyult az önéletírásokhoz és a cselekményes életrajzokhoz. Mint történetíró egyáltalán nem kicsinyelte le a személyes tanúságtételt, de történészi hitvallása az egyedivel, esetivel és szubjektívvel szemben mindig az általánosabb érvényű igazság felé mozdította. A *történész*, aki forrásrengeteget tekint át, aki sokoldalú vizsgálattal juthat el a „valóság” feltáráshoz, önmagában magasabb rendű tudást teremt, mutat fel a jelennek, s ad át a jövőnek, mint az *emlékező* (Szabad, 1974). Bár hangsúlyozta, hogy a visszaemlékező típusú elbeszélés a *tanulságok levonására* készíthet, *helyzetismeretre taníthat, irányt mutathat*, de mégis az óvatos távolságtartás volt rá a jellemzőbb: a saját küzdelem felidézése könnyen öncélú én-történetté vagy önigazolássá válhat. Méltán feltételezi Csorba Csilla, hogy Szabad Györgyöt az autobiográfia-írásban „talán visszatarthatta példaképének Kossuth Lajosnak e tárgyban való véleménye” (E. Csorba in Gerő, 2016). A „miért nem írok autobiográfiát” program Kossuth állásfoglalásában (az 1870-es években) hangsúlyos és kidolgozott volt, Szabad György sokszor idézte és felidézte a „magasztalások” ellen írott, e tárgyban igen erőteljes Kossuth-levelet. Az élettörténeti elbeszélés sem igazán életrajzi jellegű a történész Szabad gyakorlatában. A Kossuth-pályaképeiről (Szabad, 1977, 1994, 2002) szóló igen friss szakmai elemzések egyöntetűen megállapítják, hogy az életrajzi mozzanatoknak kicsiny szerep jut a Kossuth-könyveiben, a személyiség-fejlődés és karrierút kevéssé, az irányadó politikus viszont igencsak kidolgozott

nála. Az ő számára az élettörténeti típusú elbeszélés leginkább csak az értékhorizont megvilágítása és kontextusba helyezése miatt fontos, s azt a célt szolgálja, hogy a Kossuthéban megragadható és általa felmutatható értékvilágot prezentálja (Dobszay, Miru in Dénes, 2018).

A kapcsolat olyannyira erős, hogy tanítványainak tanúsága szerint maga a „megélt élet” (Szabad György élete) a kossuthi hagyományhoz kötődő értékfelmutatásban teljesedett ki. Erdődy Gábor számára a tanár, mentor, barát, kolléga Szabad leginkább abban „a hiteles küldetéstudattal párosuló szenvedélyes elkötelezettségében” ragadható meg, amelynek alapját a reformkori „liberális értékrendből kiteljesedő kossuthi polgári demokratikus örökség” és a „magyar nemzeti tradíciók” képviselője alkotja. Gerő András pedig nemcsak azt emeli ki, hogy Szabad a „teljes értékegység szimbólumát Kossuth Lajosban lelte fel”, őt tette kora és a magyar modernitás normájává; hanem azt is, hogy a *nemzetből zsidósága miatt egykoron kirekesztett, a politikai rendszer okán polgárként megtagadott és demokataként ellehetetlenített ember*” identitásválasztása lett Kossuth (Erdődy, Gerő in Gerő, 2016). A Kossuth-pályakép tehát nemcsak elbeszélésmintája lehetett a történésznek a saját autobiográfiáihoz, hanem a benne felépített norma-rendszer az érték-mintája is volt egyben.

A kérdés természetesen adódik: ez a történészi beállítódás jellemző Szabad Györgyre, amikor a saját élete történetét mondja (beszéli) el? A 2017-ben megjelent interjú-önéletrajz már mérete és kifejtettsége okán is esélyt ad a válaszra. Itt most azonban nem adatik tér a visszaemlékezés aprólékos vizsgálatára, több részletében már tanúként idézte vagy éppen korrigálta az emlékezőt a történeti vizsgálat (Deák, Dobszay, Miru, Gergely, Hermann, Dénes in Dénes, 2018). Néhány példával csak azt igyekszem megmutatni, hogy az önelbeszélés mennyiben függ össze azzal, ahogyan a történész dolgozott, ahogyan az autobiográfiákhoz viszonyult, s mennyiben azzal, ahogyan a kossuthi életpályát megragadta-felépítette.

Érdekes módon Szabad György életének az 1944–45-ös tragikus-kalandos részleteiről és körülményeiről többet tudunk meg abból a nyolcoldalas életrajzból, amelyet a felesége állított össze, mint Szabad kettőszáznyolc oldalnyi interjú-önéletrajzából (Szabad, 2017, vö. Szabadné in Gerő, 2016; Gróh, 2017). Bár lehetséges, hogy az interjú (némileg esetleges) közlésformája okozza a hiányt, de a tendencia mégis rögzíthető: Szabad saját pályaképének felépítése közben is tartózkodott attól, hogy önmagát „hősnek” láttassa, hiszen a műfajtól nem öncélú én-történeteket várt el (s így magától sem), hanem tanítást és iránymutatást. Bár az életútinterjúban több a történet- és az esemény-elbeszélés (főleg a történészi pályához kötve), mint Szabad Kossuth-pályaképeiben, mégis szinte ugyanúgy „működik” a két főhős. Szabad önéletrajzának „textualizált én”-je minduntalan a megnyilatkozásaival lép színre. A „hős” úgy válik cselekvővé, hogy *gondol, mond, kifejez, képvisel, hangsúlyoz* valamit. Bár nem annyira „breviáriumszerű”

az interjú-önéletrajz, mint a Kossuth-pályakép – abban Szabad Kossuthot szinte csak beszélteti: idézi, gondolatmeneteit rekonstruálja (Dobszay, Miru in Dénes, 2018) – mégis ebben a szövegben is minduntalan arra „emlékeznek”, hogy egykor, valamely konkrét szituációban vagy valamely történeti helyzetben ő egykor *mit gondolt és hogyan gondolkodott; mit mondott és hogyan fejezte ki magát*. Ez a technika kiválóan alkalmas az értékelmutatásra és a normaképzésre.

Szabad György interjú-autobiográfiájában úgy beszél el tehát önmaga életét, hogy az egészében és részleteiben is kifejezze az értékvállalását. Ebben az esetben a hitelesítést az állandóság biztosítja, deklarációk és kulcsmondatok kapcsolódnak hozzá, s az alapmotívumok behálózják az egész szöveget. Az ifjú esetében az identitás meghatározó alakzata legelőször vágy formájában jelenik meg: „egy demokratikus magyarságot szeretnék”. A családi hagyomány az „ösztönös de tudatos elemekkel is átszőtt nemzeti demokratizmus”-ban értelmeződik. A fiatal, a politikában tájékozódni kívánó Szabad a „nemzeti demokratizmust” keresi, majd politikai gondolkodásának lényegét a „nemzeti demokráciában” jelöli meg. Utóbb ugyanezt képviseli az 1956-os forradalomban (és félti, mert érzékeli az azzal ellentétes véleményárnyalatokat), majd „a megpróbáltatások éveiben” ezt örzi; történészként felmutatja és képviseli, majd politikusként küzd érte, és többedmagával egy rendszer alappillérévé teszi, házelnökként finomítja-védi. Keresztül-kasul szövi a visszaemlékezést ez az értékhorizont hol a *nemzeti demokratizmus*, hol a *demokratikus patrióta örökség* nyelvi formában. Nyilván – a történész Szabad vizsgálatai szerint – Kossuth politikájában nyilvánult meg ez az értékrend a legtisztább formában, méghozzá a történelmi alternatíva szintjére emelkedve. A szövegrengetegből ide elég egy olyan interjúrészletet beidézni, amely közel egy időben keletkezett az önéletrajzi interjúsorozattal. Szabad ekkor arra a kérdésre, hogy „Mit jelent ma Kossuth”, így válaszolt: „Úgy gondolom, Kossuth mindig ugyanazt jelenti. Az igazán nagy történelmi személyiségek nem változnak. Változik a világ, mely rájuk visszatekint. Ők mindig azonosak önmagukkal. [...] Azt a politikust jelentette, [...] aki Magyarország önálló államiságának és polgári átalakulásának követelményeit a maguk összefüggésében és kölcsönhatásaiban ismerte föl. [...] Kossuth az a politikus volt, aki a maga korában a nemzetit és a demokratikusat a legszorosabb kapcsolatban lévő követelménynek látta (Szabad, 1993). Amikor Szabad György Kossuthról beszélt, mintha magáról is szólt volna, és amikor magáról beszélt, mintha Kossuthról is szólt volna (erről: Miskolczy in Gerő, 2016).

Az értékmegjelenítő személyiség Szabad elbeszéléseiben statikussá válik, alig-alig változik. A pályaképeiben az ilyen időszembesítő gesztus – Kossuth „*már akkor is*” úgy látta, hogy... – igen gyakori. Vagyis Szabad, a történész nem az idealizálás szándékával simítja el az egyenetlenségeket hősei pályaképeiben, hanem azért, mert ő a norma megjelenési formáit követi végig az életben. Az érdeklő, hogy miképpen lesz valaki annak képviselőjévé, amivel az élete azonosítható:

„*amit jelent*”. Pontosabban nem is a *lesz* érdeklő, hiszen a gyermek- és ifjúkor szocializációs, szellemi környezetben már ennek az értéknek a megjelenési formáit mutatja meg. Szabad György hősei: a „*biografikus hős*” (Kossuth Lajos) és az „*autobiografikus hős*” („*textualizált énje*”) ugyanazon formában léteznek. Előbb elsajátítják és magukévá teszik azokat az értékeket, melyekkel azonosíthatók, majd felvállalják és kiteljesítik, utóbb a változó körülmények között következetesen képviselik azokat, vitákban megvédik, és bátran kiállnak értük; életük, tetteik, döntéseik és szavaik által folyamatosan felmutatják őket. A sorrend felcserélhető, változás lényegében nincs: „ők mindig azonosak önmagukkal”. Nemcsak a szövegekben, hanem a szövegek által is ez történik: Szabad Kossuth-pályaképei és önéletrajzai mellett, hogy történeti munkák és autobiográfiák, ilyen értékfelmutatási aktusok is egyben.

Korántsem hiteltelen az, hogy a visszaemlékező ebbe a keretbe illeszti a saját életét. Szabad György a környezetére éppen mint *következetes értékfelmutató* gyakorolt nagy hatást. Nem pusztán a tanítványoknak a közelmúltban megszületett vallomásai, hanem a szakmai és emberi kötődéseik is egyértelművé teszik, hogy a számukra téren és időn átívelően hiteles volt Szabad elköteleződése az emberi normák, demokratikus és nemzeti értékek mellett.

Bizonyos szempontból azonban a Szabad Kossuthjára vonatkozó megjegyzés: „kritika és reflexió mentes alak” (Gerő, 2016), érvényes Szabad „Szabadjára” is. A vázolt elbeszélésmódnak nemcsak Kossuth botlásai és hibái, az ő (mármint Szabad) esetleges gyengeségei és tévedései esnek áldozatul, hanem a személyiségfejlődés és karriertörténet mellett a vitái és vitapartneri is.

A normativitás kizárja a személyiségfejlődést, a karriertörténet pedig eltűnik abban az élettörténeti forogatókönyvben, amelyben a háttérbe szorítottság, elutasítottság, akadályozottság adja a fő szöveget. Kézenfekvő lenne a személyes sorstörténettel magyarázni ezt a hangsúlyt, Szabadnak a gyermek- és ifjúkori veszteségeivel, családjának megpróbáltatásaival, a társadalomból való kizártságaikkal, személyes üldöztetésével. A történetíró eszköztelen azonban arra, hogy a lélektani mechanizmusokat pontosan feltárja, pusztán a megjelenési formáit vizsgálhatja a vonatkozó gesztusoknak; s azt, hogy miképpen függenek össze az emlékező narratív identitásával. Az alaphelyzet egyszerűnek tűnik, Szabad György lényegében egy eszmei-politikai érték hordozójaként és megjelenítőjeként létezik az önelbeszéléseiben. Mivel azonban az általa vállalt *demokratikus és nemzeti örökség* háttérbe szorított mind a Horthy-, Rákosi-, mind a Kádár-rendszerben, ezért ő maga, aki ezzel az értékkel tökéletesen azonosul és azonosítható, csak háttérbe szorított lehet. Látszólag egy logikai konstrukcióról van szó: Szabad György szükségszerűen mint értékörző csak szembenálló és elutasított lehet (lehetett) az adott rendszerekben. A hatvanas/hetvenes években keletkezett történeti munkáiban ez az önkép már kifejeződik (például E. Csorba in Gerő, 2016; Frank, Dobszay, Miru in Dénes, 2018), és

úgy emlékeznek a tanítványai is, hogy mind a nagypolitika, mind a történelemtudomány hatalmi viszonyai Szabadot pályája egészen önvédelemre és értékőrzésre kényszerítették (főként: Dénes, 2015). A vázolt logikai konstrukció így élettörténeti forgatókönyvként nem hat (hathatott) a megélt életre? Paul de Man némileg provokatív mondata ide kívánczok az önéletírás és élet kapcsolatáról: „Azt képzeljük, hogy az élet úgy hozza létre az önéletrajzot, ahogy egy tett a maga következményeit, de nem volna-e éppoly jogos azt feltételezni, hogy talán az önéletírói vállalkozás hozza létre és határozza meg az életet [...]?” (de Man, 1997)

Kétségtelenül érzékelhetők belső ellentmondások az így létrejövő elbeszélésben. A narratíva meghatározóan a küzdelmekre és elutasítottságra épül, s bár a pálya emelkedése szerepel olykor tényállításokban, mégis a karrierút lényegében hangsúlytalan marad. Pedig a közölt adatok szerint is Szabad szakmai-tudományos karrierje igen jó ritmusban haladt előre, átívelve az ötvenes–nyolcvanas években, s egészen a professzorságig, akadémiai rendes tagságig emelte a történést. Jó példa a belső ellentmondásokra az, ahogyan az elbeszélő az Andics Erzsébethez fűződő viszonyát értékeli. Miskolczy Ambrus még az interjú-önéletrajz megjelenése előtt világított rá a nehézségre, nem tudva, hogy bő másfél évtizeddel korábban Szabad már elbeszélte az Andics-hoz fűződő szakmai kapcsolatát: „Érdekes, hogy egyetlen történész sem írt a kort és benne önmagát megjelenítő emlékiratot. [...] Például Szabad Györgyöt azzal hozták hírbe, hogy a sztálinista Andics Erzsébet protezsálta” (Miskolczy in Gerő, 2016). Ebben az esetben némileg apologetikus az önéletrajz, ami az akadémiai tagajánlásánál közvetlen formában jelenik meg: „amiről tudok, azért nem kell szégyellenem magam”. Az emlékező Szabad korrekt-visszafogott munkakapcsolatra utal, s azt hangsúlyozza, hogy Andics nem tolt a pályáját, hanem időnként támogatta, időnként nem. Azonban sokatmondó adat, hogy Andics Erzsébet egy 1972-es interjújában azt fejtegette, hogy „a társadalmi-politika indítékok [...] szinte szárnyakat adtak annak az aránylag fiatal történészekből álló kis csoportnak, amely 4-5-6 év alatt nagy méretű forráspublikációktól kezdve új szellemű egyetemi tankönyvek megírásáig rendkívüli munkát végzett” (Baráth, 2018). Vélhetően ő beleértette ebbe a „szárnyakat kapó” csoportba Szabad Györgyöt is.

Az 1956 utáni hosszan tartó vegzálását (eljárást mégsem indítottak ellene) az emlékező igen plasztikusan és részletesen idézi fel, de azt sugallja, hogy ezek csak „piszkálódások” voltak azokhoz a „rendkívül erős támadásokhoz” képest, amelyek „szakmai téren” érték. Az elbeszélésben a fő hangsúly arra kerül, hogy a hatalomhoz igazodó történészek miképpen tartották folyamatos nyomás alatt. Viszont az is kiderül a szövegből, hogy a Kádár-rendszerben ő is meghatározó történész maradt, egyetemi professzor és akadémikus lett, nagy ívű történeti összefoglalásokba írt fejezeteket, kánonképző szerepbe került (Hermann in Dénes, 2018). Szabad a *Nemzet és demokrácia* alfejezetet kezdő gesztusával mintha tu-

datosan is vállalná ezt a (szerinte csak látszólagos) ellentmondást: „Folytatódtak a támadások ellenem. Közben 1970-ben egyetemi tanári kinevezést kaptam.” Mivel azt tételezi (és úgy érvel), hogy a támadássorozatot az ellenfelei által kossuthiánusnak mondott politikai értékrendje idézte elő, ezért a narratívában fontos funkciót kapnak a viták: a „nemzeti demokrácia” küzd itt előnytelen terepen a kádárizmussal. Vagyis Szabad György számára a „szakmai vitái” lényegében politikai értékütközések, a szakmai előmenetele viszont függetlenül ettől a szakmaiságának az elismerését mutatja. Ezt az ellentmondást a narratívában Szabad nem oldja tisztán föl, s így csak aránytalan és egyoldalú elbeszélés születhet, amelyben a vitaellenfelek álláspontja egyszerűsödik le végletesen. Ők antitézisének jelölik ki a Szabad által vállalt-felmutatott értékeknek, szimplán a rendszer legitimálása lehet az elbeszélésben a funkciójuk (a vitákhoz főként Dénes, Miru, Gergely, Csorba, Hermann in Dénes, 2018).

Szabad György élettörténeti forgatókönyvét mérlegelve azt is tisztáznunk kell, hogy a rendszervált(oz)ással bekövetkező fordulat milyen helyet foglal el a narratív sémában. Az eddigiek alapján érthető, hogy sosem lett a visszaemlékezésben élesen elválasztva Szabad *történelmi énjé a politikusitól*. Hiszen mindkettő kiteljesedhetett ugyanabban az értékdimenzióban. Csak a politikusi pálya elfogadása, a képviselőség majd házelnökség vállalása, vagyis az új szerepek igényelték stratégiai döntéseket (és otthoni megbeszéléseket). Az értékegység jól jellemezhető az 1973-as vácrátóti tudományos ülészeki hozzászólásának önéletrajzi kommentálásával: „1987 előtti legjelentősebb politikai megnyilatkozásomnak tartom.” Vagyis a történész, amikor a „hazafiság és internacionalizmus-vitán” a „demokrata-patrióta örökség” továbbvitele mellett érvelt, s amellett, hogy a „nemzeti törekvésekről” nem szabad „leválasztani a demokratizmust”, akkor történészként *jövőt* alapozott meg. Igen érdekes az interjú-önéletrajzban, hogy az emlékező akkor használja éppen ugyanezt a nyelvi fordulatot, amikor megérkezik az új politikusi szerepbe. A sokadik példamondat az értékállítási ismétléseiből ahhoz a szövegösszefüggéshez kapcsolódik, amikor Szabad az 1990-es választások előtt a kampányban aktivizálódott, és „nem gyakran, de beszédeket is mondott”. Ilyenkor mondandójában mindig kiemelte: „nemzeti és demokratikus törekvéseink elválaszthatatlanok egymástól”.

A teljes életpályamodellje így szoros összefüggésbe kerül a történész megnyilatkozásaival, gondolkodásával (és még kossuthi pályaképével is). Hiszen az alternatívitás többirányú elgondolása határozta meg leginkább az ő történelemszemléletét. Igencsak izgatták a múltban megragadható „többirányú kibontakozási lehetőségek” (Miru in Dénes, 2018), főként akkor, amikor vitapartnerei a megvalósult (egykori) jelent determinisztikusnak és megváltoztathatatlanoknak mutatták be. A Szabad Györgyről szóló újabb irodalomban szinte nincs olyan szerző, aki ne említene meg történészi látásmódjának ezt a karakterszálát. Szabadot mindig a múlt jelenében lévő alternatívák vonzották, sőt sokszor történészként az

éppen egykor ki nem teljesedő, de a korábban lehetőségként reálisan felvetődő (és később akár meg is valósítható) múlt valósága/valóságossága érdekelte. Érdemes rögzíteni: ez az elgondolás egyértelműen a Kossuth-szövegekre vezethető vissza. Kossuth Lajos a dualizmus „beállásának” időszakában számtalan megnyilatkozásában „játszott” az idősíkokkal, azt villantva fel, hogy a független, önrendelkező, demokratikus Magyarország eszméje azért őrzendő meg, mert a létezőnél szorosabb összefüggésben áll a nemzet múltjával, és egy „másik jövő” alapjául szolgálhat.

Szabad György 1991–1992-ben rögzített interjú-autobiográfiája egy ilyesfajta megérkezés pillanatához kötődik. A *nemzeti és demokratikus* fogalompárral címkézett értékhorizont számára immár nem rendszerkritikus pozíciót jelentett, hanem rendszerépítőt. Azaz, nagy távlatok beteljesülését. A kötődése az új rendszerhez azért lett olyan erőteljes (a továbbfejlesztésére vonatkozó igényének hangsúlya mellett), mert számára ekkor vált kiteljesíthetővé – ahogy interjú-önéletrajzában mondja: – a „48-at magasba emelő ’56-tal és Kossuth-címerrel” jelmezhető örökség.

IRODALOM

- Baráth K. (2018): „Higgyék el nekem, nem a tapsaikra vágyom”. Jelenetek Andics Erzsébet életútjából. In: Szilágyi A. (szerk.): *Hét társulati elnök*. Budapest: Magyar Történelmi Társulat–MTA BTK Történettudományi Intézet, 175–206. http://www.szazadok.hu/doc/MTT_Het-elnok_teljes.pdf
- de Man, P. (1997): Az önéletrajz mint arcrongálás. *Pompeji*, 2–3, 93–107. <http://www.irodalomelmelet.atw.hu/deman.pdf>
- Dénes I. Z. (2015): Emlékeim Szabad Györgyről. *Élet és Irodalom*, 59, 49, 8. <https://www.es.hu/cikk/2015-12-04/denes-ivan-zoltan/emlekeim-szabad-gyorgyrol.html>
- Dénes I. Z. (szerk.) (2018): *Kitörés a kánonból. Szabad György történetírói munkássága*. Budapest: Ráció Kiadó. [Külön hivatkozva a kötet alábbi szerzőinek tanulmányai a tartalomjegyzék sorrendjében: Deák Ágnes; Frank Tibor; Dobszay Tamás; Miru György; Gergely András; Csorba László; Hermann Róbert; Dénes Iván Zoltán.]
- Gerő A. (szerk.) (2016): *A polgári átalakulásért. Emlékkötetet Szabad György tiszteletére*. Budapest: Közép- és Kelet-Európai Történelmi és Társadalom Kutatásért Közalapítvány. [Külön hivatkozva a kötet alábbi szerzőinek emlékező szövegei a tartalomjegyzék sorrendjében: Csorba László, E. Csorba Csilla, Erdődy Gábor, Miskolczi Ambrus, Gerő András, Szabadné Suján Andrea.]
- Gróh G. (2017): Nagy elődökhöz illő méltósággal – Pavlovits Miklós beszélgetései Szabad Györggyel. *Magyar Szemle*, 26, 7–8, http://www.magaryszemle.hu/cikk/20170818_nagy_elodokhoz_illo_meltosaggal_pavlovits_miklos_beszelgetesei_szabad_gyorggyel
- Pavlovits M. (2017): Kazetták a palackban. In: *Aradtól az Országgyűlésig. Pavlovits Miklós interjúja Szabad Györggyel 1991–1992*. Budapest: Magvető, 7–18.
- Szabad Gy. (1974): A történész felelősségéről. *Tiszatáj*, 28, 6, 3–7.
- Szabad Gy. (1977): *Kossuth politikai pályája ismert és ismeretlen megnyilatkozásai tükrében*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó–Magyar Helikon, <https://mek.oszk.hu/04800/04881/html/>

- Szabad Gy. (1993): Kossuth Közép- és Kelet-Európa hatalmi struktúrájáról. Szabad Györggyel, az Országgyűlés elnökével beszélget Farkas János László. *Európai Utas*, 4, 4, 2–8. <https://www.europaiutas.hu/europaiutas/pdf/13.pdf>
- Szabad Gy. (1994): *Kossuth Lajos üzenetei*. Szabad György összeállítása. Budapest: Ikva, <http://mek.niif.hu/04800/04882/html/>
- Szabad Gy. (1999): A katedrán és a közéletben azonos célokért – Interjú Szabad Györggyel. [Készítette:] Rosonczy I. *Magyar napló*, 11, 3, 3–6.
- Szabad Gy. (2002): *Kossuth irányadása*. Budapest: Válasz Könyvkiadó
- Szabad Gy. (2005): Pályaválasztásom néhány mozzanatáról. [Hogyan lettem történész? A Korall körkérdése a pályaválasztásról.] *Korall*, 6, 21–22, 273. https://epa.oszk.hu/00400/00414/00015/pdf/t_19szabad.pdf
- Szabad Gy. (2017): *Aradtól az Országgyűlésig. Pavlovits Miklós interjúja Szabad Györggyel 1991–1992*. Szakmai szempontból ellenőrizte és a jegyzeteket készítette Csorba L. (Tények és tanúk) Budapest: Magvető Kiadó
- Villám J. (2002): Szabad György. In: Jónás K. – Villám J.: *A magyar országgyűlés elnökei 1848–2002*. Budapest: Argumentum Kiadó, 415–419.